

УДК 811.161.2

ОСОБИСТІТЬ ВИКЛАДАЧА Й ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАНЯТЬ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Олеся Палінська

*Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету „Львівська політехніка”,
вул. С. Бандери, 32 а, 79013 Львів, Україна
тел.: 032 258 01 51
ел. пошта: palinska_o@yahoo.com*

Розглянуто характеристики викладача української мови як іноземної, які впливають на якість навчального процесу з УМІ. Виділено як професійні компетенції, так і особистісні якості викладача, які можуть сприяти підвищенню ефективності навчального процесу.

Ключові слова: мова як іноземна, викладач УМІ, професійні компетенції, особистісні характеристики.

Однією з важливих складових вивчення мови як іноземної є особистість викладача. Якщо інші питання, пов'язані з лінгводидактикою (до прикладу, розробка програм, навчального забезпечення і т.д.) піддаються науковій експлікації, то питання особистості викладача видається, на перший погляд, дещо суб'єктивним. Щоправда, існує досить багато праць, присвячених підготовці фахівців з викладання іноземних мов (див., наприклад, [5], [1: 1-6]). Окремі праці присвячені особливостям роботи з певними типами студентів [2], [3], організації роботи у групі [4], багатьом іншим психологічним та організаційним аспектам, не кажучи вже про власне методичні. Оскільки в українській лінгводидактиці таких праць ще не так багато, то у такого роду методичних розробках не викликає сумнівів. Актуальність нашої статті зумовлена необхідністю розробляти цю проблему в українській лінгводидактиці.

Мета статті – з'ясувати, яким має бути викладач мови як іноземної та запропонувати шляхи підвищення ефективності підготовки фахівців з УМІ.

Яким має бути викладач української мови як іноземної? На перше, здавалось би, банальне питання немає однозначної відповіді. Хоча всі ми свого часу вивчали чи вивчаємо дотепер іноземні мови, усі маємо досвід (найчастіше негативний) спілкування з викладачами, і тому характеристики ідеального викладача виявляються досить-таки прогнозованими і стереотипними. Я попросила різних людей – професійних викладачів, а також людей, не пов'язаних з викладанням і філологією загалом – окреслити портрет ідеального викладача мови як іноземної. Відповіді різних категорій осіб опитаних практично не відрізнялися – більшість опитаних описали викладача як людину, яка:

- спонукає до комунікації (заохочує обговорення, будує заняття таким чином, щоб усі студенти могли розмовляти);
- виявляє креативний підхід до занять, не боїться експериментувати;
- має добру методику і гнучко її застосовує;

- добре знає мову (є носієм або часто буває у країні, мови якої навчає), причому є фаховим філологом і викладачем;
- має широку ерудицію – знає історію, культуру, літературу не лише країни, мову якої викладає, а й інших країн, особливо тих, з яких походять студенти;
- є творчою особистістю, має додаткові вміння: співає, показує пантоміму, малює...
- є демократичною, відкритою людиною і ставиться до студентів з повагою;
- цікавиться студентами, їхнім життям, світоглядом, проблемами.

Студенти-іноземці, які вивчають українську мову, дали вужчу характеристику: вони говорили насамперед про добре знання викладачем мови і методики її викладання, про різноманітність занять, а також про ставлення до студентів (повага, коректність). На думку студентів, просте зубріння або повторення одного і того самого робить заняття нудним, вони втрачають інтерес і просто засинають. Інша крайність – хаос на занятті: студенти наголошують, що мусить бути дисципліна, викладач повинен окреслити чіткі вимоги до проходження курсу і максимально їх дотримуватися.

Очевидно, що описаний портрет – скоріше недосяжний ідеал, ніж керівництво до дії. На жаль, більшості вказаних якостей не можна досягнути шляхом навчання на спеціальних відділеннях філологічних факультетів. А викладачі української як іноземної, до того ж, як правило, не мають спеціальної освіти: методика викладання УМІ – молода дисципліна, і студентів за такою спеціалізацією в Україні готують тільки у Львівському національному університеті ім. Івана Франка і в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка. Більшість викладачів – або звичайні українські філологи, або іноземні філологи, які працюють з іноземцями (часто за кордоном), знаючи механізми іноземної мови, але українською володіючи лише на рівні носія, не маючи спеціальних знань ні з історії мови, ні зі специфіки сучасної граматики.

Чому ж ми ставимо такі високі вимоги саме до викладача мови як іноземної? Звичайно, кожен викладач впливає на формування особистості студента й інтерес до предмета, який вивчає студент, часто безпосередньо пов'язаний з особистістю викладача. Але якщо для того, щоб бути успішним викладачем фізики чи історії, достатньо добре знати свій предмет і вміти його доступно пояснити, для викладача мови як іноземної цього недостатньо. У чому ж різниця?

Насамперед у предметі вивчення. Мова як іноземна – це не граматика і набір лексичних одиниць. Це інший спосіб думання, представлення дійсності. Ми не просто наклеюємо на звичні предмети інші ярлички: ми змушені по-іншому бачити дійсність через іншу мову. Тому вивчення іноземної мови – процес не стільки науковий, скільки світоглядний, і він зачіпає особистісні характеристики як студента, так і викладача.

Викладач мови як іноземної, на відміну від будь-якого іншого викладача, повинен мати зі студентами особистий контакт. Адже з будь-якого предмета, включно з рідною мовою, якщо студент засвоїть правило чи закон і вмітиме їх застосовувати, цього буде достатньо, щоб поставити йому хорошу оцінку і вважати, що він успішно пройшов курс. Особистість викладача у цьому разі не має вирішального значення для засвоєння матеріалу, адже студент у найгіршому випадку може вивчити курс самостійно, за допомогою підручників. Натомість, вивчаючи іноземну мову, ми спілкуємося на теми, які зазвичай є дуже особистими, як-от родина, друзі, почуття, здоров'я, гігієна і под., а також вчимося висловлювати власну думку на різні теми, аргументувати її. І тому викладачеві доводиться розпитувати студентів про те, скільки

у них братів, тіток і дідусів, що вони їли сьогодні зранку, якого кольору у них шкарпетки і чому їм не подобається нова музична група. Зазвичай такі теми ми обговорюємо з друзями, рідними або з дуже близькими людьми. І якщо викладач не зміг встановити контакту зі студентом, це може суттєво гальмувати процес комунікації: з одного боку, студент (у рамках рольового спілкування) зобов'язаний відповідати на запитання викладача, а з іншого – він як особистість має право на недоторканість своєї приватної сфери. Як наслідок – мовлення блокується ще на мотиваційному рівні, і студент має проблеми з вивченням мови, оскільки підсвідомо існує бар'єр для спілкування з конкретною людиною.

Багато якостей, необхідних для викладача мови як іноземної, є або вродженими, або набутими, і студентам не можна передати на лекціях чи практичних заняттях. Але деякі професійні навички не лише можна, але й необхідно здобувати і розвивати, щоб бути ефективним викладачем іноземної мови.

Насамперед це стосується професійних навиків. Викладач УМІ повинен не лише знати мову як носій чи як фахівець-філолог: на заняттях часто потрібно використовувати дані суміжних або й віддалених дисциплін, зокрема історії, географії, етнографії, а нерідко й орієнтуватися у спеціальності студентів. Звичайно, під час підготовки майбутнього викладача УМІ важко передбачити, які саме знання будуть необхідні, і внести таку загальну підготовку до навчальних програм, тому доброю нагодою для таких студентів може стати участь у студентських олімпіадах, конкурсах та іграх, які потребують постійного тренування гнучкості мислення і розширення загальної ерудиції. Важливо, щоб викладач навчився розглядати проблему з різних боків, знаходити нестандартні рішення. Це стосується навіть таких поширених речей, як пояснення лексики і граматики: звичні нам класифікації не завжди ідентичні у різних мовах і культурах (скажімо, категорія роду в українській та англійській), і викладач мусить подавати матеріал у термінах, зрозумілих студентам.

Особливу увагу слід приділяти фонетичним вмінням і навикам викладачів. На жаль, існує дуже мало спеціальних курсів, де вчать як навчати фонетики української мови іноземців. Особливо це важливо, коли фонетична система рідної мови іноземця дуже сильно відрізняється від української (передусім йдеться про неіндоевропейські мови: китайську, в'єтнамську і под.). Студент не чує різниці, наприклад, між українськими звуками [и] та [і], [и] та [е], оскільки у його рідній мові не існує такої опозиції фонем. У такому випадку викладач найчастіше рекомендує студентові заучувати правопис слів, але це не допомагає, коли з'являються нові слова зі схожими фонетичними проблемами.

Окремо слід сказати про вміння, пов'язані з додатковими фонетичними й екстралінгвістичними навиками, зокрема експресивністю мовлення. Для викладачів іноземної мови володіння інтонацією, регістрами свого голосу, мімікою, жестами, пантомімою має власне методичне значення: зміна регістрів голосу може сприяти запам'ятовуванню студентами мовних одиниць, певна постава тіла може стимулювати або гальмувати висловлювання тощо. Цього треба також навчати спеціально на заняттях з фонетики.

Спеціальні заняття з психології для студентів – майбутніх викладачів УМІ можуть сприяти виробленню деяких спеціальних перцептивних вмінь, а саме: розподіл уваги, вміння бачити всіх і кожного, відчувати стан студента, його статус у групі і стосунки з іншими студентами, визначати позитивні і негативні сторони у спілкуванні, відділяти стійкі (постійні) характеристики студента від актуальної інформації про нього, розподіляти увагу між різними компонентами процесу

навчання. Для вироблення цих та інших вмінь і навиків існують спеціальні тренінги. Це саме стосується й адаптаційних вмінь: адаптація до індивідуальності студента, до цілей та умов навчання.

Вивчення логіки і соціології та проведення спеціальних тренінгів для майбутніх викладачів УМІ допоможе студентам виробити проєктувальні вміння, такі, як вміння планувати заняття різних типів, відбирати необхідний для заняття матеріал, аналізувати навчальну ситуацію та обирати правильне рішення, вміння робити логічні переходи в етапах заняття, визначати оптимальне співвідношення теорії та практики. Також студентам слід виробляти організаційні вміння, такі, як вміння організувати роботу в парах і малих групах, вміння швидко розподіляти завдання, вміння організувати самостійну роботу студентів (на занятті і вдома).

Майбутній викладач УМІ також може розвивати свої додаткові вміння (звичайно ж, за умови, коли до цього є природні таланти): в університетах, як правило, є гуртки і музичні студії, малювання, студентський театр, краєзнавчий гурток.

Зрозуміло, що одна людина не може опанувати все і відразу: це потребує значних часових затрат, спеціальної підготовки, а часто – індивідуальної схильності. Тому важливою складовою професійного формування викладача УМІ є обмін досвідом з колегами. Методичні семінари, конференції, майстер-класи визнаних фахівців дають можливість швидко й ефективно засвоїти методичні прийоми, які у звичайній ситуації виробляються роками. Також важливими у цьому плані є взаємовідвідування занять: з одного боку, можна побачити чужі методичні недоліки й допомогти їх позбутися, з іншого – перейняти цікаві методичні напрацювання колег, використовувати нові прийоми і методи у власній педагогічній практиці. І ще один важливий елемент підвищення методичної майстерності – готовність вчитися у своїх студентів. Адже багато з них уже раніше вивчали іноземні мови, часто не одну, і можуть мати у цьому позитивний досвід. Тому варто дослухатися до їхніх порад щодо організації навчального процесу, час від часу пропонувати їм проводити частину заняття (модерувати дискусію, організовувати роботу в парах, вести ігри тощо).

Ще одна особливість викладача УМІ – те, що він дуже часто працює зі студентами-іноземцями, які або вивчають українську за кордоном, або живуть, навчаються і працюють в Україні. Тому окрім виконання своїх безпосередніх обов'язків – навчання мови – викладач стає свого роду уособленням всієї України, її культури, ментальних особливостей і т.д. Викладач УМІ за кордоном великою мірою формує те враження, яке складається у студентів-іноземців про Україну, причому як про рівень методики й освіти в цілому, так і про такі, здавалось би, віддалені від навчального процесу речі, як побутова культура, пов'язана з їжею, одягом, вербальною і невербальною поведінкою і т. д. Часто саме викладач УМІ стає для іноземців джерелом стереотипів про Україну, і тільки від нього залежить, будуть вони позитивними чи негативними.

Для студентів, які навчаються в Україні, викладач натомість часто є містком між ними і новою, невідомою для них культурою, у яку вони змушені інтегруватися. Саме викладач української мови допомагає студентам залагоджувати їхні особисті справи, пояснює принцип роботи офіційних, лікувальних чи розважальних установ, а також пояснює те, чого вони не розуміють на інших заняттях, а іноді просто підтримує, коли студентам стає сумно далеко від батьківщини. Тому до рольових взаємин „викладач – студент” додаються інші, зокрема дружні або й родинні. І тому особистісні характеристики викладача у такій ситуації набувають важливого

значення. Студенти дивляться на викладача як на людину, якій можна довіряти, і дуже важливо не втратити цієї довіри.

Добре налагоджені стосунки між викладачем і студентами сприяють підвищенню мотивації останніх до вивчення української мови, допомагають зробити заняття ефективними і цікавими. Якщо лексику і граматику студент може вивчити самостійно за підручниками чи інтерактивними курсами, то навчитися говорити він зможе лише у спілкуванні. І тому роль викладача полягає не стільки у власне викладі мовного матеріалу (хоча це, безсумнівно, важлива складова навчального процесу), скільки в організації роботи студента таким чином, щоб він міг використовувати цей матеріал у повсякденній комунікації. Інколи буває так, що студент (найбільше це стосується представників „замкнених” азійських культур) ідеально знає лексику і граматику, пише контрольні роботи на „відмінно”, але, оскільки, під впливом своїх культурних стереотипів, не спілкується з однокурсниками-українцями і не набуває навиків говоріння у безпосередній комунікативній ситуації, не може застосувати своїх знань на практиці. Тому для таких студентів особливо важливо, щоб викладач правильно організував роботу у групі, щоб студенти могли розмовляти у комфортній для себе ситуації, тобто з іншими студентами, які мають приблизно такий, як і вони, рівень володіння мовою і перед якими вони не комплексують говорити повільно і з помилками.

Взагалі одним з найважливіших завдань викладача УМІ на початковому етапі навчання є уникнення мовного бар'єру, а на подальших етапах – його подолання, якщо такий бар'єр все-таки виник. У цьому випадку мотивація, підбадьорення і доброзичливість – потужні інструменти у руках викладача. Звичайно, не можна ізолювати студента від мовної дійсності і пропонувати йому тільки такі тексти і ситуації, де він би почувався максимально комфортно. Але з іншого боку, варто відзначати успіхи студента, показувати, що він уже засвоїв і яким мовним матеріалом може вільно користуватися. Для цього важливо підшукувати оригінальні тексти (як письмові, так і усні), які студент може розуміти без допомоги викладача: це можуть бути, залежно від рівня, вивіски, оголошення (у тому числі голосові), інструкції, короткі оповідання, статті з журналів і т. д. Зрозуміло, що довгий, складний і нецікавий текст студентові психологічно значно важче засвоїти, ніж декілька коротких і цікавих. Завдання викладача – підбирати для студента саме такі навчальні матеріали, про які зможе говорити не лише на занятті, але й поза ним, у розмовах зі своїми друзями, у тому числі україномовними.

Кваліфікований викладач чітко ставить мету і пояснює зміст навчання, ретельно планує заняття, використовує систематичне оцінювання та зворотний зв'язок, заохочує студентів думати про те, чого вони хочуть досягти у навчальному процесі. Важко чітко встановити, наскільки успіх студентів залежить від того, чи добрим є викладач, але цей зв'язок безсумнівний. Отже, вплив на студентів у цілому мають такі чинники:

- високі фахові знання;
- добра методична підготовка;
- відкритість до навчання, у тому числі з боку студентів;
- використання найновіших досягнень методистів;
- чітка постановка завдань, цілей і вимог до навчального процесу;
- позитивне ставлення до студентів і встановлення атмосфери довіри між студентами у групі;
- індивідуальний підхід до студентів;

- гнучкість у побудові навчального процесу у ставленні до студентів;
- особисті якості викладача.

На завершення пропоную декілька запитань, на які може відповісти кожен (у тому числі майбутній) викладач УМІ, щоб з'ясувати рівень власної фаховості:

Чи достатній рівень моїх професійних знань?

Чи потребує я підвищення методичної кваліфікації?

Чи цікавлюся я новими методичними розробками, відвідую семінари і тренінги? Як часто?

Чи використовую / розвиваю я свої особисті вміння і навички для покращення викладання?

Чи ділюся я своїми особистими напрацюваннями з колегами-викладачами?

Які мої особистісні характеристики потребують корекції для підвищення моєї ефективності як викладача УМІ?

Чи є у мене негативні звички (мовні, побутові і т. д.), які погіршують мій імідж як викладача і як представника моєї країни і культури?

Чи ставлюся я до студентів як до особистостей? Чи не принижую їхньої людської гідності? Чи допомагаю їм, коли у цьому є потреба?

Отже, викладання мови як іноземної – складний комплекс, що містить не лише професійні складові, але й особистісні характеристики викладача, які набувають у ситуації викладання власне методичного значення.

1. Harmer J. How to Teach English / Jeremy Harmer. – Edinburg : Longman, 1998. – 198 p.
2. Kezwer P. The Extroverted Vs. the Introverted Personality and Second Language Learning / Paula Kezwer // TESL Canada Journal / Revue TESL DU Canada. – Vol. 5. – No.1. – November 1987. – P. 45-58.
3. Schweckendiek J. Zur Förderung der „Fließend-Falschsprecher“ / J. Schweckendiek // Kaufmann S. u.a. Fortbildung für Kursleitende Deutsch als Zweitsprache. – Ismaning : Hueber Verlag, 2009. – 242 S.
4. Schwerdtfeger I. Gruppenarbeit und innere Differenzierung / I. Schwerdtfeger – München : Goethe Institut Inter Nationes, 2001. – 194 S.
5. Second language teacher education / edited by Jack C. Richards and David Nunan. – Cambridge University Press, 1997. – 343 p.

THE PERSONALITY OF THE TEACHER AND THE EFFECTIVENESS OF LESSONS OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Olesya Palinska

This article discusses the characteristics of a teacher of Ukrainian as a foreign language and their effect on the quality of the educational process. Teachers' professional competence as well as personal characteristics which can enhance the effectiveness of the educational process are highlighted.

Key words: foreign language, teacher of Ukrainian as a foreign language, professional competence, personal characteristics.

**ЛИЧНОСТЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЗАНЯТИЙ
ПО УКРАИНСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ**

Олеся Палинская

Рассмотрены характеристики преподавателя украинского языка как иностранного, влияющие на качество учебного процесса. Выделены как профессиональные компетенции, так и личностные качества преподавателя, которые могут способствовать повышению эффективности учебного процесса.

Ключевые слова: язык как иностранный, преподаватель УЯИ, профессиональные компетенции, личностные качества.

Стаття надійшла до редколегії 4.03.2012

Прийнята до друку 2.04.2012